

важливу соціально-значиму та інтимно-повсякденну інформацію щодо життєдіяльності окремої особи та певних соціальних груп на початковому етапі проведення реформ в Російській імперії середини XIX ст.

Посилання

1. Абросимова С.В. Епістолярні джерела в їх історичному побутуванні та дослідницькому ареалі // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 3. – С. 57–115.

2. Болебрух А.Г. «Письмецо придет и вестей принесет» // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 3. – С. 50–56.

3. Дмитрієнко М. Епістолографія (епістологія) як наука історичного циклу: проблеми і шляхи їх вирішення/М. Дмитрієнко, І. Войцехівська // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 1998. – № 2. – С. 23–45.

4. Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России. – М.: Просвещение, 1968. – 368 с.

5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. III, оп. 1, спр. 46096, 2 арк.

6. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46098, 2 арк.

7. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46099, 3 арк.

8. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46100, 2 арк.

9. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46101, 5 арк.

10. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46102, 2 арк.

11. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46103, 2 арк.

12. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46105, 2 арк.

13. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46107, 4 арк.

14. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46109, 2 арк.

15. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46112, 2 арк.

16. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46113, 2 арк.

17. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46118, 2 арк.

18. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46119, 2 арк.

19. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46121, 2 арк.

20. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46122, 2 арк.

21. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46127, 2 арк.

22. Кочубей А.В. Семейная хроника. – СПб.: Тип. брат. Пантелеевых, 1890. – 315 с.

23. Литвинова Т.Ф. «Поміщицька правда»: дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект). – Д.: «Ліра», 2011. – 732 с.

24. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К.: Тип. товарищества Фронцкевича Г.Л. и К., 1908–1914. – Т. 1: А–Д. – Галаганы: указ: С. 221–225; Гудовичи: указ: С. 352–365. – Т. 2: Е–К. – Кочубей: указ: с. 534–565. – Т. 3: – Лизогубы: указ: С. 352–365; Марковичи: указ: С. 388–432; Милорадовичи: указ: С. 513–546; Т. 4: П–С. – Скоропадские: указ: С. 661–677.

25. Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / упоряд.:

М.П. Візир (керівник) та ін. – К.: Наукова думка, 1966. – 492 с.

Будзар М.М. Власть, общество, семья в письмах Григория Галагана к жене (январь – май 1858 г.)

В статье рассмотрена выборка писем Григория Галагана к Екатерине Галаган за первые полгода 1858 г., когда он присоединился к подготовке Крестьянской реформы. Доказано, что переписка воспроизводит сложную сеть социальных контактов Г. Галагана и содержит важную информацию об общественных настроениях в Левобережной Украине и в Российской империи в целом на начальном этапе проведения реформы.

Ключевые слова: Галаганы, частный эпистолярный, социальная сеть, дворянство, Крестьянская реформа.

Budzar M.M. Power, society, the family in letters of Hryhorii Galahan to his wife (January – May 1858)

The article deals with sample letters of Hryhorii Galahan to Catherine Galahan for the first six months in 1858, when he joined the preparation of the peasant reform. It is proved that the correspondence plays a complex network of social contacts H. Galahan and contains important information on the public mood in the left-bank Ukraine and the Russian Empire as a whole at the initial stage of the reform.

Key words: the Galahan family, private epistolary, social network, the nobility, the peasant reform.

20.03.2016 р.

УДК 94(477): 303.422 Д.В.Кочубей «17/18»

Н.Б. Реброва

ДЕМ'ЯН ВАСИЛЬОВИЧ КОЧУБЕЙ

Стаття присвячена одному з видатних представників української родини Кочубей – Дем'яну Васильовичу Кочубею. З'ясовано основні етапи його життя, проаналізовано діяльність Кочубей на теренах Чернігівської губернії.

Ключові слова: Кочубей, паперова фабрика, школа бджільництва.

Прізвище Кочубей в усі часи викликало інтерес в українському суспільстві. І першопричиною такого інтересу є, передусім, донос Кочубея, кохання Мотрони Кочубей та Івана Мазепи. Аналіз наявних праць дозволяє нам стверджувати, що історія родини Кочубей вивчена лише частково, адже увага дослідників приділялась, перш за все, вищевказаним особам та одному із найвідоміших її представників – Віктору Павловичу Кочубею і його Диканському маєтку. Поза увагою дослідників і дотепер залишається питання ролі цієї родини у різних сферах життя, адже вона до 1918 р. була невід'ємно пов'язана з Україною. Основні володіння Кочубей в Чернігівській губернії зосереджувались у Глухівському, Новгород-Сіверському, Борзнянському, Козелецькому, Конотопському повітах.

Дем'ян Васильович Кочубей народився 11 листопада 1786 р. [1, с. 540]. Рідні відмічали, що з самої юності він мав серйозний характер, багато часу приділяв навчанню. «Во время нашей молодости он был мне как дядька, держал меня в руках и я, кроме моей дружбы и привязанности, питал к нему особое уважение», – згадував його менший брат А.В. Кочубей [2, с. 137].

Д.В. Кочубей брав участь у Франко-російській війні 1812 року, був поранений, неодноразово нагороджувався за проявлені мужність і героїзм [1, с. 541]. Після того, як він залишив військову службу, в 1817 р. почав працювати при графі Аракчєєві: «Тогда шло дело об учреждении военных поселений, и граф Аракчеев часто употреблял брата по своим поручениям и, наконец, назначил его состоять при вновь поселенной уланской дивизии – при генерале Лисеневиче. В это время взбунтовался Чугуевский уланский полк. Для усмирения его присланы были войска, и хотя чугуевцы скоро покорились, но, тем не менее, зачинщики были преданы суду и строго наказаны. Это несчастное дело произвело столь тягостное впечатление на моего брата Демьяна Васильевича, что оно немедленно перешел в гражданскую службу и определился по Министерству Финансов в комиссию погашения долгов» [2, с. 187].

З 26 травня 1820 р. Д.В. Кочубей став працювати у Міністерстві фінансів. 17 червня 1820 р. його направили до Державної комісії погашення боргів з особливих доручень керуючого, а 3 лютого 1821 р. він очолив цю комісію. 9 лютого 1824 р. його нагороджено орденом св. Володимира [1, с. 541]. У 1824 р. Д.В. Кочубей звільнився з роботи та повернувся в Україну до Ярославця: «...помогать матушке в управлении именьями; матушка была уже довольно стара и затруднялась управлением» [2, с. 194].

З сімейної хронічки дізнаємося, що 1827 року Д.В.Кочубей «... оставался в Малороссии. Там с ним случилось происшествие, имевшее последствием ссору брата Демьяна Васильевича с генерал-губернатором князем Репниным. Надо сказать до этого случая Репнин был очень дружен с братом Демьяном Васильевичем, имел большое уважение к нашей матушке и часто бывал у нас по несколько времени в Ярославце» [2, с. 223]. Причиною сварки стала ініціатива М.Г. Рєпніна щодо здійснення контролю за діяльністю корчмарів, «чтобы помещики имели наблюдение друг за другом, т. е. сделались бы доносчиками» [2, с. 223]. Для обговорення цієї проблеми Д.В. Кочубей прибув на Глухівські повітові збори, де чітко висловив свою позицію проти ініціативи генерал-губернатора. Його підтримало все повітове дворянство, яке обрало його своїм предводителем. М.Г. Рєпнін, скориставшись своїм правом, не затвердив Кочубєя на цій посаді.

Грунтовна освіта, неабиякі здібності та досвід дали можливість Д.В. Кочубєю досягти високих службових щаблів: у 1836 р. він стає членом Комісії з будівництва в Санкт-Петербурзі Ісакієвського собору; 1 січня 1837 р. нагороджений орденом св. Анни 1-го ступеня; в 1839 р. – орденом св. Володимира 2-го ступеня; з 6 грудня 1842 р. він – член Державної ради; 9 січня 1846 р. нагороджений орденом Білого Орла; з 30 червня 1846 р. – дійсний таємний радник; 1858 року отримав звання сенатора [1, с. 541].

Д.В. Кочубей мав маєтки на Чернігівщині: «1000 душ в Черниговской губ. (1848); владел с. Ярославцем и Ретиком» [1, с. 541]. Там він запроваджував нові форми господарювання, прибутки від яких йшли не тільки на власні потреби, а й на економічний розвиток регіону.

У 1842 р. на березі р. Ретик, в однойменній слободі, що знаходилась неподалік с. Дубовичі, Д.В. Кочубей збудував паперову фабрику. Це було новітнє підприємство з урахуванням кращих досягнень іноземних виробництв. Керували будівництвом кваліфіковані іноземні майстри – англійці Джексон і Симер.

Територія підприємства з усіма будівлями займала площу близько 3 га. Для фабрики з Англії було завезено все необхідне устаткування: парові машини, вентилятори, транспортери тощо. Виробництво мало наступну інфраструктуру: «1 отделение: одна бумаго-делательная машина с приводом; 2 отделение: паровая машина в 6 сил для приведения в действие бумаго-делательной машины. Паровая машина в 24 силы для приведения в действие 6 ролов для молки массы. 3 отделение: к этим машинам 3 паровых котла с 8-ю кипятильниками, 4 отделение: паровая машина в 30 сил для приведения в действие 6 ролов для промывки тряпки, 5 отделение: к ней 2 паровых котла с 4 кипятильниками, 6 отделение: глезер-машина для глясирования бумаг, 7 отделение: резальная машина, 8 отделение: 1 токарный станок, 1 стругальный станок, паровая машина в механическом заведении в 2 силы». Це коштувало 155 тис. крб. сріблом [3, с. 94].

На території фабрики знаходились наступні споруди: «Главный корпус завода с пристройками (каменный под железной крышей), дымовых труб – 2, магазинов – 5, литейная, кузница и слесарня, изб для фабричных людей до 20, флигелей для должностных лиц и контор – 3, больница» [3, с. 93]. Загальна вартість будівель станом на 1862 р. складала 51 400 крб.

На фабриці виробляли папір різної якості – від голандського до обгорткового. В Чернігівському обласному державному архіві нами виявлено цікавий документ [4], який дає загальну картину про виробництво у 1847 р.

«Ведомость
о писче-бумажной фабрике, состоящей Черниговской губернии Кролевецкого уезда,
в первом Станке, принадлежащей Действительному Тайному Советнику,
Члену Государственного Совета, Сенатору и Кавалеру
Демьяну Васильевичу Кочубею за 1847 год

Звание изделий и по каким ценам		Счет станов	В год сработанно		О мастеровых
Бумага писчая					
№ 1-й за стопу цена	10 р.		97	970	На фабрике имеются: бумаго-делательная и бумаго-резательная машины, которые действуют парами, мастеровых машинистов вольнонаемных 1. Крепостных находящихся посменно при машинах 14. Мастеровых при фабрике мужчин 55, женщин 72 и фабрика находится в действии в течение всего года
№ 2-й	8 р.		92	736	
№ 3	5 р.		317	1585	
№ 4	4 р.		881	3524	
№ 5	3 р.20к		2700	8640	
№ 6	2 р.30к		5680	13,064	
№ 7	1 р.80к		8980	16,164	
Почтовая					
№ 1-й за стопу цена	10 р.		310	3100	
№ 2-й	9 р.		80	720	
№ 3	7 р.		140	980	
№ 4	4,57½		200	915	
Карточная за стопу цена	8 р.		4080	32640	
Александрйская	20 р.		20	400	
Полу Александрйская	15 р.		25	375	
Картузная	7 р.		260	1820	
Корректурная	7 р.50к		40	300	
Литографическая	50 р.		20	1000	
Коментарная	4р.50к		1560	7020	
Книжная	8 р.		330	2640	
Газетная	2 р.		1470	2940	
Чайная	3 р.		390	1170	
Итого в течение 1847 г. бумаги выделанно			27, 672с		
Проданно из того числа			21,654		
Затем осталось			6,018		
			100,703		С р е б р о м
			91,678		
			9025		
<p>Фабрика употребляет материалы: тряпку пасконную и льянную, которую приобретает в разных уездах Черниговской, Орловской и Курской губерний, преимущественно, сбыт изделий: в С.Петербурге и на ярмарках в городах: Харьков, Киев, Ромны, Орле и Коренной, со времени устройства фабрики, улучшения и изобретения учинено не было. Фабрика помещается в одном каменном и восьми деревянных строениях.</p> <p style="text-align: right;">Управляющий именем Подпоручик Федор Підпис</p>					

У 1850 р. це була єдина паперова фабрика [5, с. 187] на території Чернігівської губернії, продукцією якої користувалися не тільки в її межах, а й на Житомирщині, Полтавщині, у Києві, Петербурзі, Москві [6, с. 34].

Відомо, що станом на 1847 р. на фабриці працювало 142 чоловіки. Д.В. Кочубей не

примушував людей виконувати мануфактурну роботу, користуючись кріпацьким правом. Всі робітники на папірні Д.В. Кочубей (з власних селян) у 1860 р. отримували «вільну платню» [7, с. 41]. 1862 р. кількість працюючих вже становила 209 чоловік (керуючий, фабрикант, смотритель, конторщик, три писарі, машиніст, слюсар та 200

постійних робітників), з них 80 чоловіків і 120 жінок [3, с. 95]. Постійні робітники отримували наступну плату: чоловіки – до 3 руб. 50 коп.; жінки – до 2 руб. 50 коп. за місяць; провізію у вигляді муки, крупи, солі, сала та конопляного масла. Паперова фабрика Д.В. Кочубей виробляла в рік продукції на суму від 106 до 115 тис. руб. сріблом і давала 12000 руб. чистого прибутку» [7, с. 55].

Д.В. Кочубей був одним з тих, хто стояв у витоків цукрової галузі України, яка незабаром перетворилась в одне з її головних виробництв, що на 2/3 за-

безпечувало цукром всю імперію. Розвиток цукроварень спонукав до збільшення кількості плантацій цукрового буряку, активізації товарообігу. На середину XIX ст. не кожен з поміщиків мав бажання відходити від старих форм господарювання – одні не мали достатньо капіталів, інші – наполегливості. « За таких умов ще в 40-х роках виникнення кожного поміщицького промислового підприємства розцінювалось як важлива подія» [7, 35]. Статистику обсягів видобутку цукру на заводі Д.В. Кочубей ілюструє наступний документ [8].

«Годовая ведомость
Свекло-сахарного завода Действительнаго
Тайнаго Советника Демьяна
Васильевича Кочубея состоящаго Черниговской губернии
Глуховскаго Уезда при хуторъ Покровском За 1847 годъ

Звание изделий по каким ценамъ	Число рабочих машин, пресовъ и котлов	За 1847 годъ сработанно			Продано на сумму		Осталось непроданного на сумму		Мастеровыхъ
		Количество пудъ	На сумму Серебро		Рубли	Копейки	Рубли	Копейки	
			рубли	коп					
Изъ Свекловичныхъ Корней 4,560 берковцовъ Полученно Сахарных песков, Прибыльнаго по бр. 46 ко. Въ Заводе терка приводимая въ движение 4-мя лошадьми Пресовъ гидравлическихъ Котлов медныхъ	„ 1 4 4	1,368	8,796	24	8,796	24	„	„	Мастеровъ крепостныхъ, 2 Чернорабочихъ вольнонаемныхъ въ продолжении производства терки находилась ежедневно 95 чел.
Особыя сведения	Фильтры чаны и бочки деревянные деланныя своими мастерами Сахарныя формы каленныя покупаются въ Роменском Уезде, Дрова и кости покупаются в Глуховскомъ Уезде, Известь „ _____ въ Новгород-Северскомъ Уезде, Глинка „ _____ въ Сумскомъ Уезде, Свекловица „ _____ въ Глуховском, Кролевецкомъ и Путивльском Уезде, Сбыть песку преимущественно въ Рефинадные заводы.								

Д.В. Кочубей опікувався розвитком сільськогосподарської освіти в Україні, зокрема заснуванням першої школи пасічництва. В цьому він підтримав ініціативу П.І. Прокоповича. Видатний бджоляр згадував у своїх спогадах про те, як Д.В. Кочубей відвідав його пасіку в 1826 р.: «Прошу замітити, що мені ніколи не приходила в голову думка про обов'язок навчати інших усього того, чого я сам тоді вчився. До того часу, поки його превосходительство Дем'ян Васильович

Кочубей не переконав мене приступити до навчання людей наочно різним предметам господарства» [10, с. 18]. У 1827 р. П.І. Прокопович, маючи підтримку високопосадовця, просить Імператорське Московське товариство сільського господарства про дозвіл проводити навчання простих людей бджільництву, що і було схвалено на його засіданні 7 травня 1828 р.

Школа бджільництва П.І. Прокоповича підготувала тисячі спеціалістів-бджолярів, пере-

творивши Батури́н та його околиці на центр наукового раціонального пасічництва. Сам засновник на святкуванні ювілею школи виголосив: «Незважаючи на незавидний стан, будучи з самого початку охопленою заздрістю і зловзичністю моїх ворогів, нарешті, благополучно досягла своєї мети – стала відомою в усіх краях Росії і набула схвалення від усіх, хто прислав для навчання людей гідних, тямущих, не розбещених, здатних розуміти своє призначення. Доля дарувала мені знаменитих добродушних захисників із вельмож і високих чиновників» [9, с. 251].

Д.В.Кочубей не був одруженим. Все життя він зберігав теплі відносини зі своєю ріднею, підтримував дружні стосунки з родиною Галаганів. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського зберігаються листи Д.В. Кочубея із Петербурга до Києва за 1856, 1857 роки, у яких він дякує Г.П. і К.В. Галаганам за привітання та бажає їм всього найкращого.

Помер Д.В.Кочубей 17 квітня 1859 р. Він похований у Новодівичому монастирі в Петербурзі [1, с. 541].

Посилання

1. Модзалевский В.Л. Малороссийский Родословник. – К., 1908. – Т. 1. – 720 с.
2. Семейная хроника. Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790–1873. – СПб., 1890. – 314 с.
3. Памятная книга Черниговской губернии. Издание Черниговского губернского статистического комитета. – 1862. – 576 с.
4. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 128, оп. 1, спр. 1152_00015.
5. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. 12. – Часть 2. Черниговская губерния. – СПб., 1851. – 183 с.
6. Гуржий І. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. – Київ, 1962. – 207 с.
7. Бровер І.М. Україна на переломі до промислового капіталізму. Соціально-економічні нариси й матеріали. – О.: Видавництво «Пролетар», 1931. – Т. 1. – 176 с.
8. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 11152_00007.
9. Малюга В.В. Життєвий і творчий шлях П.І. Прокоповича – всевітньо відомого бджоляра-винахідника // Література та культура Полісся. Збірник наукових праць. Випуск 73. Серія «Історичні науки». – Ніжин, 2013. – С. 240–255.
10. Прокопович П. Про заснування у Батурині Школи бджільництва // Пасіка. – 2000. – № 7–8. – С. 18–19.

Реброва Н.Б. Дем'ян Васильєвич Кочубей

Робота посвячена одному із видаючихся представителів рода Кочубеєв – Дем'яну Васильєвичу Кочубею. Вияснені основні етапи його життя, проаналізована діяльність Кочубея в своїх іменах Черниговської губернії.

Ключевые слова: Кочубей, бумажная фабрика, школа пчеловодства.

Rebrova N.B. Demyan Vasylyovych Kochubey

The article is dedicated to Demyan Vasylyovych Kochubey – one of the most famous representative of Ukrainian Kochubey's family. His main life stages and the activity of Kochubey on the territory of Chernigiv province are analysed.

Key words: Kochubey, paper mill, apiary school.

10.04.2016 р.

УДК 94(477):001.89+338.43(338.49)

І.В. Зіборова

НАУКОВО-ДОСЛІДНА АГРАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ П.А. КОЧУБЕЯ І РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛ ПОЛТАВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ

Стаття присвячена результатам дослідження внеску дворянина Петра Аркадійовича Кочубея (1825–1892) в розвиток інфраструктури сіл, розташованих у родинних маєтках Полтавської та Чернігівської губерній. Встановлено основні напрямки процесу вдосконалення господарської діяльності в населених пунктах, що були під опікою П.А. Кочубея з середини до кінця XIX ст. Його підходи, засновані на вивченні і використанні передового технічного й аграрного досвіду того часу, відображають історичне минуле окремих напрямів сучасної української сільськогосподарської галузі.

Ключові слова: Петро Аркадійович Кочубей, агрономія, інфраструктура.

Розбудова європейської держави України потребує, крім концентрації матеріальних і духовних зусиль, також і реконструкції та формування нового погляду на історію вітчизняного сільського господарства. Наразі актуальною є тема створення розвиненої інфраструктури в сільській місцевості, де знаходяться перспективні агрономічні угіддя. Подібне «*déjà vu*» відчувається в час переорієнтації агропромислового сектору України на середній та малий підприємницький бізнес. Схожа ситуація відбувалася після аграрної реформи 1861 року, коли відсутність безкоштовної робочої сили, а також ряд руйнівних кліматичних негараздів змусили помісне дворянство терміново шукати шляхи інтенсифікації натурального господарювання, що призвело до ряду ініціатив на місцевому рівні у вигляді створення губернських сільськогосподарських товариств, спеціалізованих освітніх закладів, аграрних дослідницьких інституцій, бібліотек, технічних музеїв. Упровадження наукових підходів до реформування місцевих господарств змінювало їх економіку, впливало на зайнятість та освітній рівень населення. Зважаючи на обмежену документальну базу, яка розпорошена у різних архівних фондах, у відомих нині біографічних публікаціях про П.А. Кочубея, не приділялась увага висвітленню даної проблеми. Тому метою роботи є вивчення впливу науково-дослідної аграрної діяльності Петра Аркадійовича на розвиток інфраструктури наступних сіл: Згурівки (Прилуцького повіту) Полтавської губернії, Старої та Нової Гути (Новгород-Сіверського повіту), Кунашівки (Борзнянського повіту), Вороньків (Козелецького повіту) Чернігівської губернії.

Петро Аркадійович Кочубей (1825–1892) досі знаний як військовий фахівець в галузі артилерії, вчений-хімік, мінеролог-колекціонер і один із засновників Музею прикладних знань при Російському технічному товаристві. Він